

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора

Петренко Оксани Борисівни

на дисертаційне дослідження Кендзьора Петра Івановича

«Полікультурне виховання учнів у системі діяльності

загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика)»,

представлене на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Проблема полікультурності освіти й полікультурного виховання у сучасному світі в останнє десятиліття знаходить усе більшу актуальність у зв'язку з посиленням міграційних потоків вимушених переселенців, біженців і трудових мігрантів.

Міжетнічні й міжнаціональні конфлікти тільки за перші роки ХХІ ст. принесли людству чимало лих. Здається, у століття тотальної толерантності, цілковитої інформаційної свободи й доступності освіти парадоксально виникає нетерпимість до інших культур і традицій. Відтак, полікультурне виховання оцінюється як важливий інструмент виходу з кризи виховання, що сприяє гармонізації відносин представників різних цивілізацій і культур. Саме тому в усьому світі феномен полікультурного виховання виступає невід'ємною характеристикою освітнього простору. Міжнародне співтовариство виробило основний його принцип: людина повинна знати своє коріння й одночасно з повагою відноситися до інших культур.

У цьому контексті дисертаційне дослідження, виконане Кендзьором Петром Івановичем, є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Важливо відзначити, що дисертаційне дослідження є складником науково-дослідних тем лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України: «Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (державний реєстраційний номер 0111U000098) та «Виховання моральної свідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (державний реєстраційний номер 0114U002125).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження дисертантом:

- обґрунтовано теоретико-методологічні засади полікультурного виховання як педагогічної проблеми, уточнено зміст полікультурного виховання учнів у зазначеному контексті;

- на підставі вивчення досвіду різних країн у сфері полікультурної освіти встановлено стан проблеми полікультурного виховання підростаючої особистості в українській та зарубіжній практиці;

- схарактеризовано систему діяльності ЗНЗ у контексті полікультурного виховання;
- виокремлено структуру, визначено критерії і показники полікультурної компетентності як результату полікультурного виховання та з'ясовано рівні її сформованості в учнів ЗНЗ;
- обґрунтовано структурно-функціональну модель полікультурного виховання учнів у системі діяльності ЗНЗ.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертаційна робота П. І. Кендзьора є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому *уточнено* зміст *полікультурного виховання* як комплексного педагогічного процесу, що враховує усі культурні й соціальні відмінності суб'єктів освітньо-виховного середовища та спрямовується на формування компетентної особистості, яка обізнана у власній та інших культурах, володіє ціннісними переконаннями, що зумовлюють толерантне ставлення до інших, досвідом позитивної взаємодії з представниками різних культур на основі взаємного порозуміння; виявлено специфіку застосування компетентнісного, культурологічного, середовищного та системного підходів до полікультурного виховання у системі діяльності ЗНЗ; визначено полікультурну компетентність як інтегровану якість особистості школяра, що ґрунтується на знанні та розумінні, ціннісному й толерантному ставленні, спілкуванні і дії, повазі й солідарності та представлену у системній єдності культурно-пізнавального, толерантно-ціннісного й комунікативно-поведінкового компонентів;

подальшого розвитку набули зміст, форми і методи полікультурного виховання у системі діяльності ЗНЗ.

Заслугує на увагу концепція дослідження, яка обґрунтована автором на методологічному, теоретичному та практичному рівнях і передбачає системне та поетапне упровадження полікультурного виховання у психолого-педагогічному, методичному, правовому, організаційному напрямках навчально-виховної діяльності ЗНЗ.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації П. І. Кендзьора, автореферату та змісту публікацій дисертанта дають змогу стверджувати, що дисертант опрацював значну кількість літератури (474 позиції, з них 73 – іноземними мовами), на підставі розгляду якої сформулював власне бачення досліджуваної проблеми.

Зауважимо, що дисертаційна робота характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, демонструючи культуру наукового мислення, уміння за допомогою застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів синтезувати емпіричний та теоретичний рівні наукового дослідження, порушувати і розв'язувати наукові проблеми, аргументовано й переконливо викладати матеріал.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження П. І. Кендзьора достатньо обґрунтовані й достовірні.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота П. І. Кендзьора містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання.

Основні положення і результати дослідження *упроваджено* у практику роботи шести загальноосвітніх закладів Донецької, Дніпропетровської, Київської, Одеської, Львівської та Херсонської областей. Результати дослідження запроваджувались також на базі Черкаського, Дніпропетровського Львівського інститутів післядипломної педагогічної освіти, Управління освіти м. Краматорська Донецької області, м. Марганця Дніпропетровської області, м. Чернівців, а також під час реалізації освітніх проектів Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» у 2001-2016 роках, що підтверджено відповідними довідками.

Рівень апробації результатів дослідження підтверджується також участю дисертанта у науково-практичних конференціях різного рівня та проведенням П. І. Кендзьором низки круглих столів у різних регіонах України у період суспільної ескалації, що вважаємо особливо цінним з огляду на тему дослідження.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Не викликає сумніву практична значущість пропонованого дослідження, позаяк матеріали дослідження можуть бути використані учителями ЗНЗ з метою інтегрування елементів полікультурного виховання у шкільні курси історії, географії, літератури, дисциплін художньо-естетичного циклу, громадянської освіти; у процесі позакласної роботи; в організації спільної діяльності з батьківською громадськістю під час полікультурного виховання учнів; педагогами закладів позашкільної освіти для організації роботи Євроклубів, учнівських експедицій, екскурсій, молодіжних обмінів. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні та розширенні змісту курсів педагогіки, міжкультурної комунікації, культурології, соціології у вищих навчальних закладах; у системі післядипломної педагогічної освіти.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, висновків до роботи, списку використаних джерел, додатків. Дослідження системно організоване: чітко окреслено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно випливають зі змісту основного тексту дисертації.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження» – обґрунтовано теоретико-методологічні засади полікультурного виховання учнів

як педагогічної проблеми; розкрито історико-педагогічну ретроспективу ідей полікультурності у класичних педагогічних теоріях та діяльності міжнародних організацій; вивчено задокументований досвід різних країн та встановлено стан проблеми полікультурного виховання в українській і зарубіжній теорії та практиці.

У розділі дослідник розглядає характеристики та зміст полікультурного виховання, аксіологічне підґрунтя теорії і практики полікультурного виховання.

Привертає увагу висновок дисертанта про те, що полікультурне виховання має охоплювати представників як культурних меншин, так і домінуючої культури.

Здійснений дисертантом аналіз праць Б. Грінченка, О. Духновича, П. Куліша, К. Ушинського, Я. Чепіги, теорії історичного детермінізму у сфері педагогіки (Т. Мартин, О. Сухомлинська), досліджень історії педагогіки (Е. Ананьян, Г. Розлуцька, Н. Сейко) уможливив порівняльний аналіз розвитку полікультурного виховання в Україні на різних історичних етапах, простеження характеру впливу держави на освітню сферу міжкультурних взаємин залежно від державної ідеології.

У другому розділі – *«Система діяльності загальноосвітнього навчального закладу в контексті полікультурного виховання»* – здійснено аналіз означеної діяльності як системного явища в соціокультурному та педагогічному контексті і схарактеризовано її як середовище полікультурного виховання; окреслено структуру полікультурної компетентності особистості як результату полікультурного виховання; визначено критерії, показники полікультурної компетентності та наведено результати констатувального етапу педагогічного експерименту.

У розділі представлено трикомпонентну структуру полікультурної компетентності, що охоплює такі компоненти: культурно-пізнавальний (засвоєння зразків і цінностей національної і світової культури, культурно-історичного й соціального досвіду різних країн та народів); толерантно-ціннісний (формування ціннісно-орієнтаційних громадянських якостей учнів у сфері міжкультурної взаємодії, розвиток толерантності стосовно інших суспільств, народів, культур і соціальних груп); комунікативно-поведінковий (активна соціальна взаємодія з представниками різних культур, прояв емпатії, ефективне вирішення конфліктів); визначено критерії і показники сформованості полікультурної компетентності учнів.

У третьому розділі – *«Моделювання процесу полікультурного виховання в системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу»* – обґрунтовано структурно-функціональну модель полікультурного виховання учнів у системі діяльності ЗНЗ, представлено індивідуально-психологічні особливості учнів на різних вікових етапах, з'ясовано роль освітньо-виховного середовища у формуванні полікультурної компетентності школярів; окреслено етапи, напрями та організаційно-методичні умови реалізації моделі полікультурного виховання.

Модель полікультурного виховання учнів у загальноосвітньому навчальному закладі, представлена автором цільовим (мета полікультурного виховання, спрямованого на формування полікультурної компетентності учнів у системі діяльності закладу), теоретико-методологічним (філософські концепції; методологічні підходи; принципи полікультурного виховання учнів; визначення полікультурної компетентності; типи освітньо-виховного середовища), змістово-процесуальним (зміст, методи, форми; етапи реалізації методики полікультурного виховання; організаційно-методичні умови; шляхи реалізації), діагностико-результативним (діагностувальна процедура в єдності критеріїв, показників, рівнів сформованості полікультурної компетентності учнів; методики діагностування і рефлексії ефективності процесу полікультурного виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу) блоками.

Схвально, що у розділі П. І. Кендзьор виокремив і схарактеризував типи полікультурного освітньо-виховного середовища у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (с. 243).

У четвертому розділі – *«Методика реалізації моделі полікультурного виховання учнів загальноосвітнього навчального закладу»* – детально розкрито методичні засади полікультурного виховання учнів у системі діяльності ЗНЗ, представлено розроблену методику і змістово-методичне забезпечення полікультурного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Науковий пошук дав змогу П. І. Кендзьору методику полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу представити як сукупність змісту, методів і форм, ефективна реалізація яких забезпечує формування полікультурної компетентності учнів; розглянути вікові особливості школярів у контексті застосування методики полікультурного виховання в системі діяльності ЗНЗ з метою формування полікультурної компетентності.

Привертає увагу таблиця 4.1. (с. 292), у якій здобувач представив авторську класифікацію та зміст форм і методів полікультурного виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

У п'ятому розділі – *«Результати дослідно-експериментальної роботи»* – описано програму впровадження структурно-функціональної моделі полікультурного виховання у систему діяльності ЗНЗ; на основі застосування визначених критеріїв та показників проаналізовано результати експериментального дослідження у динаміці полікультурної компетентності учнів.

Дисертантом коректно проведено аналіз отриманих результатів, які свідчать про достатню широту й валідність експерименту і в цілому підтверджують висунуту гіпотезу. На наш погляд, експериментальна вибірка є репрезентативною, результати експерименту оброблені якісно і кількісно.

Додатки до роботи є інформативними і слугують вагомим науково-методичним підґрунтям для заглиблення у проблему полікультурного виховання учнів.

Дисертаційна робота П. І. Кендзьора за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. У вступі до дисертації доцільно було здійснити посилання на відповідні праці біля вказаних прізвищ філософів, психологів, педагогів – це підсилює б доказовість висловлених думок у роботі. Тим паче, що у списку використаних джерел праці практично усіх зазначених учених зазначені.

2. Вважаємо, що запропонований автором аналіз базових дефініцій дослідження не доведений ним до логічного завершення. Так, Петро Іванович у п. 1.2. досить вдало розкрив значення понять «культура», «полікультурність», «полікультурне виховання», вибудував семантичний ряд термінів понятійного апарату полікультурного виховання, однак важливий для дослідження конструкт «система діяльності загальноосвітнього навчального закладу» здобувачем схарактеризований лише описово вже у другому розділі (с. 103-107). Вважаємо, що трактування категорійно-поняттєвого апарату дослідження в одному підпункті надало б роботі більшої логічності і системності.

3. На с. 57 автор, цитую, цілком слушно зазначає: «У традиції сучасної української педагогіки терміни «виховання» й «навчання» вважають відносно самостійними та незалежними». На думку автора, «терміни «полікультурне виховання» й «полікультурна освіта» є практично співвідносними, вони не заперечують один одного й мають право на повноцінне незалежне існування» (с. 57). Однак у першому розділі та у висновках до роботи П. І. Кендзьор визначає основні історичні етапи розвитку ідей чомусь тільки полікультурної освіти в Україні і не співвідносить їх з розвитком полікультурного виховання.

4. У розділі 2, зокрема у таблиці 2. 2. (с. 121), та у структурно-функціональній моделі полікультурного виховання учнів у системі діяльності ЗНЗ (с. 255) зміст полікультурного виховання представлений автором швидше як цілі, напрями, вектори, які визначають зміст полікультурного виховання (подолання етноцентризму, врахування соціокультурного контексту, долання міжкультурних стереотипів, використання позитивного досвіду міжкультурної взаємодії), а не власне зміст як сукупність елементів, зв'язків, що становлять даний предмет чи явище.

5. Висновки до окремих розділів занадто стислі, схематичні. Наприклад, висновки до третього розділу не відобразили результатів констатувального експерименту, висновки до четвертого розділу не містять вищого рівня узагальнення, конкретизації тощо.

Утім, висловлені зауваження та побажання – не виклик авторові дослідження, вони аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку

рецензованої роботи і є швидше приводом для наукової дискусії та науково-методологічної рефлексії.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 40 публікаціях, серед них: 1 – монографія; 4 – навчально-методичні посібники (три з яких мають гриф МОН України), 22 – статті у наукових фахових виданнях, 5 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав, 8 статей, які додатково відображають результати дослідження. На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження П. І. Кендзьора «**Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика)**» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомим теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо докторських дисертацій, а її автор – Кендзьор Петро Іванович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
теорії і методики виховання Рівненського
державного гуманітарного університету

О. Б. Петренко

